

„Ah, üks võsa kõik“...

Elsa Pajumaa

Teadlaste Maja nõukogu teadussekretär aastani 2008, tänaseni nõunik

See lühike lihtlause kuulub Ferdinand Eisenile, öelduna haridusministrina. Miks see sündis?

Ministri juures istusid nõupidamisel koolinoorte esimese laulupeo asjus teiste seas ka koorijuht Aksel Pajupuu ja nende ridade kirjutaja. Minister pöördus Aksli poole ja lausus talle perekonnanimeks Pajumaa. Ministri kõrval istunud ametnik selgitas talle: „Pajumaa on Elsa, aga Aksel on Pajupuu.“ Selle peale lausus minister naeratades: „Ah, üks võsa kõik.“

Niisugune tore ütlemine saatis meid Aksliga palju aastaid, tema lahkumiseni. Kui kohtusime Aksliga, siis küsisime ikka teineteiselt: „Kuidas üks võsa elab?“

Ferdinand Eisenit (edaspidi tekstis Eisenit) tundsin tema asumisest ministritoolile kuni tema elu lõpuni. Meie läbikäimine ja telefonikõned ei lakanud tema ministriametist lahkumisega, sest ta oli ka 1966. a 9. jaanuaril loodud Tallinna Teadlaste Maja liige.

Allpool vaid üksikuid mälestuskilde, kusjuures ma ei ole kunagi olnud temale ametnikualluvuses.

Eiseni ministriks saamise järel palusin tema jutule. Töötasin Tallinna Mererajooni kooliosakonnas ning olles ka üleriigilise iluuisutamise föderatsiooni president lootsin leida tuge esimese tehishäädaga uisutamiskoolile, mis asus Kadriorus (nüüdseks lammutatud). Teadsin Eisenist, et ta on elukutselt õpetaja, õppinud Võru seminaris ning on olnud Johannes Käisi õpilane.

Saime jutuhoo kohe käima. Ütlesin põhjuse, miks palusin jutule ning soovisin talle ministritöös edu. Tema ütles otsekohe, et enne minu palve juurde asumist soovib ta teada, kellega on minu näol tegemist. Rääkisin, et olen 1952. aastal lõpetanud Rakvere Õpetajate Seminari (siis kandis pedagoogilise kooli nimetust), seejärel õppinud Tallinna Pedagoogilise Instituudis ning saanud esimese lennu lõpetamise järel keskkooli keele ja kirjanduse õpetaja kutse. Ma ei osanud arvata, et Eisenil on mulle nii palju küsimusi seminari õppeprotsessi, instituudi koolipraktika, isetegevusringidest osavõtu, kehakultuuritegevuse ja ka muusikaharrastuse kohta. Poolteist tundi meie kokkulepitud ajast möödus märkamatu, minu palveni me ei jõudnudki. Eisen ütles ruttavat Toompeale nõupidamisele ning palus mind tulla kindlasti tagasi ülehommel kell 11; hüvastijätul surus tugevasti kätt ja arvas, et me kindlasti jätkame koostööd. Lahkumise järel olin hämmingus, et üks minister võib nii uudishimulik olla.

Eisen oskas ja suutis kaitsta eesti koolile ja haridusele vajalikke inimesi. Üks näide,

Tollases pioneeride majas (Aia tn) tegutses üle 5000 lapse kunstiringides ja laulukoorides. Neid juhtis üle seitsmekümne hea erialase ettevalmistuse saanud ja lastega töötada oskavat inimest, nende seas ka hiljem väga tuntud koorijuht ja laulupidude üldjuht Heino Kaljuste ning skulptor Kalju Reitel. Üks nn ülivalvas selle maja töötaja püüdis oma valvsusest märku anda kaebekirjades nende meestega noorpõlves juhtunu kohta (olid värvatud vastasrinde väkke), ähvardades, et kui tema kaebust ei lahendata, on ta sunnitud pöörduma vastavate kõrgemate organite poole.

Ei saanud lubada, et hakataks vintsutama oma tööle andunud inimesi. Leppisime Eiseniga kokku, et kohtume ”kurja juurega” tema tööpaigas. Seal kogesin ja imetlesin Eiseni erakordset pedagoogilist ja psühholoogilist vestlusoskust. Väga rahuliku häälega esitas Eisen kaebajale ridamisi küsimusi, millele vastuste leidmisega oli sellel silmnähtavalt raskusi ja need rabasid küsitletavat, näiteks mida tehti selles majas aastakümneid tagasi, kas ja kus olete näinud kuulsate eesti skulptorite töid, kas olete lugenud midagi eesti laulupidude ajaloost jne., jne. Kaebaja vastused piirdusid peamiselt paarisõnaliste eitustega, tema kuraas haihtus nähtavalt. Minu küsimustele tema haridustee ja Tallinna ajaloo huvi puudumise kohta sain ka napid vastused. Eisen võttis umbes tunnise jutuajamise kokku ja

teatas, et kõik seotud ametiasutused teavad kaebaja kirjutatust rohkem ja põhjalikumalt, et ta ei pruugi enam vaeva näha uute kaebuste kirjutamisega, et kõik jääb nii nagu on – mehed töötavad edasi.

Aastaid hiljem kogesin Eiseni tähelepanelikkust jälle kord. Kokkusaamisel tuli jutuks, et mul seisab ees huvitav aeg, 1975. aastal lapse ettevalmistamine kooli astumiseks (laps ei käinud lasteaias), kahju, et pole poest vastavaid õppevahendeid saada. Paari päev pärast ootas mind töökohas akadeemia presiidiumis (valvelauas) Eiseni saatetis, milles aabits ja viiel masinkirjalehel „Programmjuhend koolieelikute õppetöoks ettevalmistamise kohta,“ lisas veel 14 nimetust soovitavat kirjandust lastevanematele (vt lisa).

Eisen austas ja hindas õpetajat. Ta ei väsinud toonitama, et ärkamisaja tegelastest olid otsustavas rollis lihtsad õpetajad, seda ka hiljem, kui palgaolud polnud kiita (mõnikord anti hoopis tükike talumaad!). Eisen oli Johannes Käisi õpetuse tuline pooldaja ja uuesti koolidesse tooja. Üheks eduka õpetamise ja kasvatamise aluseks pidas ta kodulugu, soosis kodu-uurimisringide ja konverentside korraldamist ning oli ka ise eesti kodu-uurimise komisjoni aktiivne liige. Sama võib öelda Eesti Loodusuurijate Seltsi kohta. Need töötasid teaduste akadeemia juures. Nende seltside juhid nii Hans Kruus kui Vello Tarmisto kui Jaan Eilart pidasid eesti kooli seltsitegevuse alussammasteks ja tundsid nende abistavat osa ka vabariiklike kokkutulekute korraldamisel.

Leian oma riulilt 1982.a. (70 lk) haridusministeeriumi ja Eesti noorte turistide maja egiidi all ilmunud „Otepää keskkooli kooliajaloo uurimise kogemusi. Kodu-uurimistöö metoodilisi kirjutisi“.

Selle saatesõnas on kirjas: „Kodu-uurimise valdkonnas on vabariigis hulk koole, kus sellelaadne tegevus on saanud õppe-kasvatustöö lahutamatuks koostisosaks.“

Siinkirjutaja arvamusel kohaselt on sellest kogumikust tänagi kasulikku teavet ammutada.

Eisen toetas väga koolide kogumike, almanahhide albumite jne väljaandmist haridus-ministeeriumi toel, sest nende koostamine nõudis koolis õpilastelt ja ka õpetajatelt suurt ühistööd.

Eisen oli arvamusel, et need kajastavad kooli elu hetkel ja ka minevikus (ajaloouurimised).

Seda kinnitab ka oma riulist leitud üks Rakvere I Keskkooli almanahh, milles tollane direktor Ervin Kukk saateks on kirjutanud: „Praegune koolilaps jõuab tööinimese ikka uue sajandi alguseks. Kui arukalt ja loovalt ta oma tööd oskab teha, kui tähelepanelik suudab ta olla ümbritseva suhtes, oleneb ka tema koolipõlveaegsest loovusest. Esimesed värsiread või proosapalad näitavad noore inimese eeldusi mistahes loovaks tööks. Jätkugu noortel kogu eluks tähelepanu inimese, ühiskonna ja looduse vastu.“

Eisen pooldas ja toetas igati koolides süvaõppeklasside ja eriklasside ning aineringide loomist, ainekonverentside ja aineolümpiaadide korraldamist. Selle kõige toeks oli ka 1978.a. loodud Eesti Raadio kooliraadio, mida edastati I ja III programmis reeglina teisipäeviti kell 17, kordusega reedeti kell 19.30. Teadlaste, kirjanike, kunstnike ja oma ainet väga hästi valdavate õpetajate suu kaudu saadi eetrist vahetult palju uut või korراتi ka unustatud. Koolid said haridusministeeriumilt vastava teabebrošüüri õppeaasta algul ja see võimaldas varakult kõiki teavitada.

Kõik need sammud löid eelduse õppilaste teadusliku ühingu loomiseks, mida Eisen tuliselt toetas.

Teaduste Akadeemia Presiidiumi teadussekretärina olin mõnevõrra abiks akadeemia instituutidest vastavate aineseksioonide juhendajate leidmisel. Instituudid toetasid seda igati ja avasid meelsasti oma laborite, kabinettide ning kogude ja hoidlate uksi. Ühing vormistati 22. novembril 1980. Selle tegevusest on mõnda kuulda ka tänagi. Mõnigi selle ühingu liige on täna meie tuntud teadlane.

Eisen ei kohkunud tagasi ka väga uudsete ja ulatuslike ülesannete täitmisest, kui see oli vajalik koolide hariduselu korraldamisele. Kord olin jutuajamise juures, kui oli tulemas 1959.a. loodud üle-eestilise koolinoorte spordiorganisatsiooni „Noorus“ järjekordne konverents. Lootsin sellest palju ka

iluuisutamisele (siis harrastati seda peale Tallinna arvestatavalt ka Viljandis, Pärnus ja Tartus). Ametnik, kes ettevalmistustest aru andis teadis kõike täpselt, ainus häda tema arvates oli see, et keegi ei tahtnud esimeheks hakata. Lisasin naljatamisi Eisenile: „Hakake ise, küll näete siis, kui palju rõõmu tuleb“. Eisen vaatas mind muigel ja tema vastus jäi meelde : „Joosta ma ei saa vigase jalaga, aga istudes näpunäiteid jagama olen valmis“. Eisenist saigi üks „Nooruse“ esimehi.

Eiseni ärgitusel ja vaimsel toel äratas 1990. aastal Johannes Käisi Selts Kalju Lehe toimetamisel uuesti ellu pedagoogilise ajakirja „Kooliuuenduslane“, mis oli ilmunud aastatel 1933-1940. Eisen veenis ka mind sellele koostööd tegema ja kui siis 1998.a. esimeses numbris olid minu read väljaande lõpulehekülgedel (eesti kooli kodusoojusest, hariduskorraldusest, katsetamisest koolis, õpetaja osasat koolielu tasakaalust jne), helistas Eisen, polnud kiitusega kitsi ning arvas koguni, et mul võimeid ja oskusi kirjutada raamat eesti õpetajast. Ta mainis, et oli üllitist põhjalikult ja korduvalt lugenud ning arvas, et ehk nüüd, aastate pärast ma mõistan, miks ta mind esmakohtumisel nii põhjalikult küsis. Leidis, et peaksin kirjutama ka oma seminari- ja instituudiaegsetest õppejõududest. On isegi kuidagi sümboolne, et „Kooliuuendusalase“ viimases numbris (2000, 3/4) oli ka Kalju Lehe tagasihoidlik järelehüüe „Ferdinand Eisen (17.11.1914-31.10.2000)“.

Eisen oli väga põhjalik kui valmistas ette vastasseisu Moskva järjekordsele pealetungile eesti koolile. Ta teadis ilmselt, et tema telefonil on väga valvsad „pikad kõrvad“ ning tuli kordi minu töökohta, kus helistas oma Läti ja Leedu kolleegidele ühiste seisukohtade loomiseks. Tema püsivus, isegi nn filosoofiline rahu ja põhjalikkus ajasis närvi mõnegi kõrge Moskva ametniku, kes lõpuks olid allajääjad ja eestikeelne keskkool jäi püsima.

Eisen hindas kõrgelt Emakeele Seltsi, eriti selle kauaaegse teadussekretäri Heino Ahvena keelepäevade korraldamist koolides. Suure töökoormuse tõttu ei jõudnud ta ise neis osaleda, kuid Heino Ahvena sõnul tundis alati huvi, kuidas ühes või teises kohas emakeelepäev õnnestus. Kogegin Eiseni mõttetuge isiklikult ka siis, kui olin üks eesti keeleseaduse tegijaid, tutvustajaid paljudes töökollektiivides ning esitajaid 1988. aastal ülemnõukogus. Ta innustas mitte alla andma, toonitas venekeelsetes töökollektiivides esinemiseks eriti väga põhjaliku ettevalmistamise vajadust.

Teadlaste Maja liikmele Ferdinand Eisenile ei andnud me Maja nõukogus ülesandeid, olime rõõmsad ja rahul, kui ta leidis aega mõnes ettevõtmises osalemiseks. Teda huvitasid meie kunstnike looming ning seetõttu ol ta ikka esimeste seas, kui külastasime kunstnike ateljeesid ja töökohti.

vasakult Elvi Pruuden, Sirje (Kalam) Arro, Ferdinand Eisen

Vasakult skulptori kõrval Maja nõukogu liige Rein Vörk, tema kõrval Ferdinand Eisen

Oma väga teenekat liiget, hindamatute teenetega haridusjuhti meenutati Teadlaste Majas tema 90. sünniaastapäeval. Rävala pst.10 kohvik „Strix“ Akadeemilise Raamatukogu hoones oli tulvil Ferdinand Eiseni austajaid.

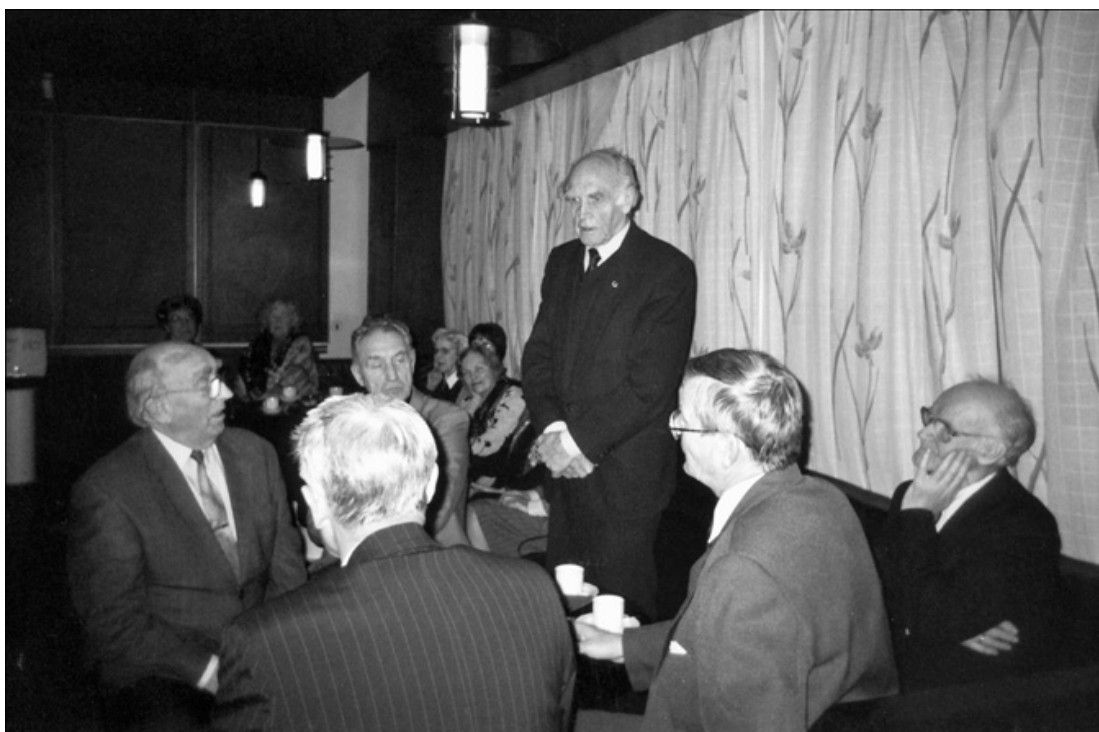
Kõneleb Jaan Vares,
vasakult Aksel Pajupuu, Arnold Green, Väino Rajangu, Jüri Kraft

Jüri Kraft

Ilmar Kopso

Eva Maaring

Kõneleb *Arnold Green*

Ants Eglon

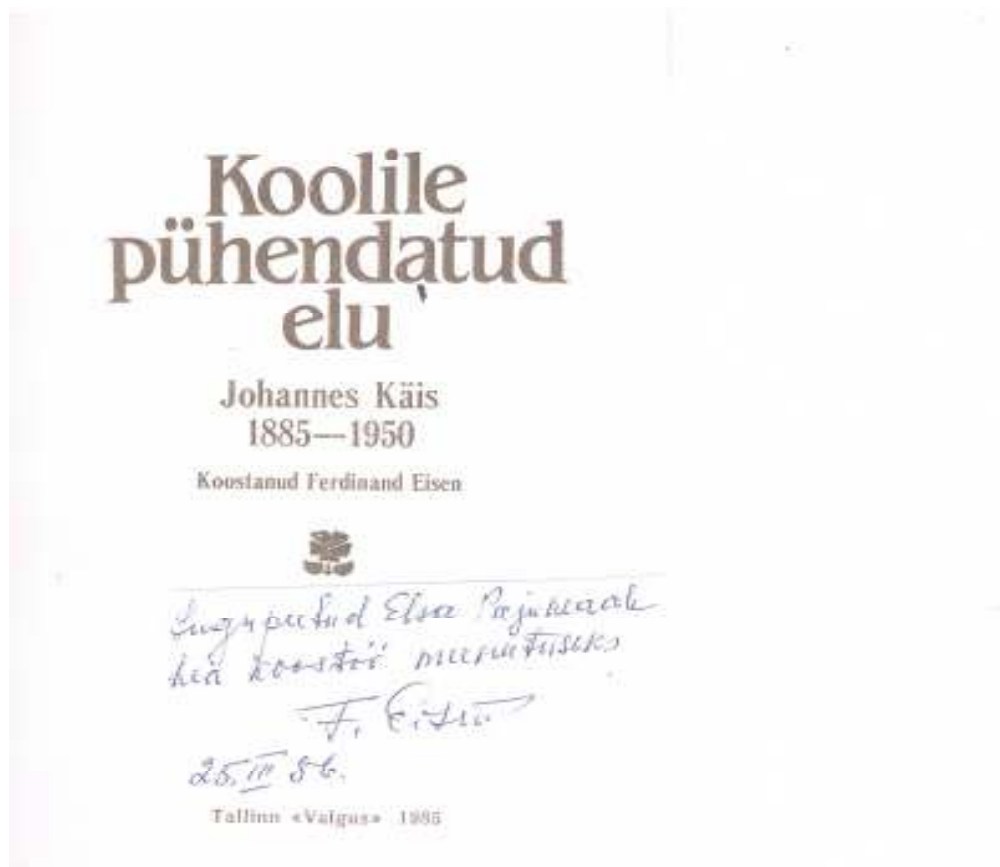

Väino Rajangu

Kalju Luts

Eiseni kirjutatud ja koostatud raamat „Koolile pühendatud elu. Johannes Käis 1885 – 1950“, Tallinn, 1955, on Eiseni kaunis käekirjas pühendusega minu raamaturiigis aukohal ja leiab sagedast pruukimist.

Programmjuhend koolieelikute õppetööks
ettevalmistamises kohts

Milleks peab olema võimaline kooli astuv laps?

Eduka õppe- ja kasvatustööks 1. klassis on vajalik, et lastel oleks enne kooliastumist kujunenud vastav füüsiline, psüühiline ja sotsiaalne arenemistase. Seepärast tulebki lapse kooliks ettevalmistamisel peamiseks lugeda lapse üldist arengumist ja positiivse hoiaku kujunemist õpingute suhtes.

Soovi ja võimet tõsiseks ja pingutavaks tööks - õppimiseks - saab kujundada aga siis, kui töö koolieelikutega ei seisne ainult mõningate "koolitarkuste" õpetamises, vaid eelkõige nende mitmekilgse ettevalmistamises nende loomulike huvide ja tunnetusvõimete arendamises. Seetõttu suunab käesolev programmjuhend õppetööks vajalike psüühiliste eelduste loomisele. Testud arengistasemege kaasneb iseenesest ka huvi ärkamise tähtede ja arvude vastu ning on võimalik kujundada kooliks vajalikke harjumusi ja tehtelisi oskusi. Selleks esitatakse siinjuures miinimumnõuded, mis on mõeldud juhendiks ja aluseks koolidele, lasteasutustele ja lastevanematele.

I. Psüühilised eeldused.

1. Vaatlusoskus ja mõtlemise testud arenemistase, mis esineb eelkõige võimes eset või pilte tajuda tervikuna, leida seoseid, vastada küsimusele "Miks see nii on?". Seejuures on oluline ka oskus eristada detaile ja näha ümbritsevas elus või pildil vastuolusid. Silmamõõt: haarata ühessegselt 3-4 eset (objekti).

2. Mõningene kujutlusete ring lähimatest inimestest (vanemad, naised jt.), nende tööst loodusnähtustest, tuntumatest masinastest, loomadest ja lindudest, puudest ja lilledest. Oskus värve eristada.

3. Teatud sõnavara olemasolu ja jutustamine sõnaks, s.t. pilti või sündmust seostatult ja arusaamisega edasi anda. Tähelepanu pöörata mõistetele: vähem-rohkem, pikem-lühem, suurem-väiksem, täna-homme-eile, vasem-parem jne.

4. Kõheliigutuste reguleerimise ja koordineerimise võime. Seeletuseks. Vastlusoskus on õppimise tähtsaimaks eelduseks, siit algab meeleline tunnetus. Vastlusoskust on vaja arendada juba koolieelses eas, toetudes lapse loomulikule huvi kõige ümbritseva vastu, mis väljendub küsimuses "Mis see on?" ja tungivas soovis kõike näha. Vastlusoskuse suunamisega pannakse alus uutele teadmistele ja kujutlustele, millele toetub hiljem õpptöö. Loodus, tänav, vanemate töökoht jne. - kõik need on kohad kust laps saab kasvatajate või vanemate selgituste kaudu teadmisi ümbritsevast elust.

Mõtlemisvõime suunamisel tuleb teadlikult tähelepanu juhtida põhjuslikele seostele ja suhetele nähtuste vahel: Mida tehakse mjas, kui korstnast tuleb suitsu? Millest tunneb ära, et on sügis, talv? jne. Oskus näha esju tervikuna ja seostatult on aluseks sünteesivõimele. Seejuures peab oskama eraldada ka üksikasju, mis toob aluse analüüsi- oskusele. Mõlemad on vajalikud eeldused lugema õppimisel.

Sõnavara rikastamiseks lastakse last jutustada kõigest, mida ta näeb (filmid, nukuteater jne.) või on läbi elanud. Et seejuures arendada mõttelist mälu, s.t. sisust arusaamist, kasutatakse vahetevahel ettelugemist või ettejutuustamist, mida lastakse lapsel seejärel rahulikult ja ruttamata korrata.

Kõheliigutuste reguleerimise ja koordineerimise võime ning silmamõõt on olulised eeldused kirjutama õppimisel. Kirjutamisharjutustega seda ei saavuta. Selleks suunatakse laps voolima, joonistama, lõikama, rebima ja voltima, milleks on teda vaja juhendada, ergutada ning varustada vastavate vahenditega. Voolimiseks saab peale plastiliini kasutada ka savi või liiva. Liigutusvilumuste kujundamisel on kasulik lõigata kääridega paberist mitmesuguseid kujundeid, nõeluda, ajada paela auku, teha sõlmi jne. Selline tegevus arendab ka silmamõõtu.

II. Teadmised ja oskused

1. Tunda kõiki tähti, lugeda lähemaid sõnu.
2. Kirjutada suurte trükitähtedega vähemalt oma nime.
3. Tunda numbreid, osata loendada 12-ni (edasi ja tagasi) ja liita ning lahutada ühe- ja kahekaupa 10 piires.

4. Osata lihtsamaid lastelaule (1-2) deklameerida ja laulda.

5. Teada oma ema ja isa nime, oma sünnipäeva ja aadressi.

6. Tunda kella (täis- ja pooltunde) ja nädalapäevi.

7. Tunda elementaarsemaid nõudeid liiklemisest (osata liigelda tänaval, maanteel).

S e l e t u s e k s. Osa lapsi õpib lugemise selgeks ilma erilise õpetamiseta, kui luua teadlikult eeskujusid pakkuv miljö (ema-isa loevad kodus, vanemad lapsed perekonnas õpivad, pildiraamatute, täheklotside muretsemine jne.). Teist on vaja teadlikult ergutada ja suunata. Juba varajases eas tuleb lastes kasvatada lugupidamist ning austavat suhtumist raamatute vastu. Kirjutamist kirjetähtedega ei ole õige õpetada, küll aga moodustada soovi trükitähte (suurt) järelle joonistada, seda eriti lapse nime kirjutamise kaudu, nõudes tähe kirjutamisel pidevat joont. Eriti tuleb jälgida pliiatsi õiget hoidu. Kirjutamiseks ja joonistamiseks tuleb anda hästi teritatud värvilisi pliiatseid. Arvutamist omandagu laps praktilises tegevuses. Lastelaule õpitakse näärideks, emale naistepäevaks, vanemate sünnipäevaks jne. Kui kõike seda pole omandatud 6. eluaastaks, võtab laps osa koolieelikute rühmast, kus töö toimub juba õpetajate juhtimisel. Aluseks saab võtta olemasolevaid lasteasjadele koostatud metoodilisi juhendeid.

III. Harjumused ja käitumine

1. Õige rüht ja rütmiline liikumine.

2. Eneseteenindamise harjumused: iseseisev riistumine, pesemine ja hammaste puhastamine igal hommikul.

3. Oskus **v e l i t s e d a o m a k ä i t u m i s t**: püsivus viis lõpule käsilolev töö või mäng, keskenduda tegevuse umbes 20 minutiks, võime tähta antud korraldust, kaasklastega kohaneda, teist arvestada.

4. Oskus teha vahet mängu ja töö vahel.

5. Kujundada positiivne suhtumine koolisse.

S e l e t u s e k s.

Tõsiseks, pingutavaks ja lõpuleviidud tööks on vähe ainult tahtest, seda tuleb harjutada. Vaimseks tegevuseks pole õige alati kasutada "mängu" võtteid (teha kõike mängides" ja nn. tehnilisi vahendeid (sõrmi, tikke jne.), vaid tuleb luua lapsel võimalus tunda rõõmu tööst, reskuste ületamisest ja pingutamisest.

Arendav on töö, mida tehakse teiste huvides, mis nõuab loobumist momendi soovidest. Lapselt tuleb nõuda igesuguse töö lõpuleviimist, arendada võimet end tagasi hoida ka siis, kui miski huvitav tõmbab endale tähelepanu. Pidurduse kujundamiseks tuleb luua tingimused, kus laps peab ise otsustama, mida ta võib ja mida ta ei või, mis on hea ja mis halb. Liiselt kohandatud tingimused ei soodusta pidurdusvõime arengut.

Õppimise ja kooli vastu huvu äratamisel ei või last kooliga hirmutada ega ka lasteseda "kuulutada" enneaegselt kooliks - see muudab lapse kooli suhtes ükskõikseks või toob kaasa pettumuse. Õige hoiak kooli suhtes on suure tähtsusega edaspidiseks edukaks õppetööks.

Organisatsioonilised küsimused

Lapse kooliks ettevalmistamine, eriti tema psüühiliste eelduste ja harjumuste kujundamine algab normaalselt kodus juba imikueast. Seetõttu peavad lapsevanemad eelkõige teadma ja arvestama neid nõudeid, mida kool esitab 1. klassi õpilasele. Koolide ülesandeks on vastava piirkonna lastevanemate instrueerimine käesolevast programmist ning selgitustöö kodudes.

Tööd koolieelikutega eriti programmi õpetlikus osas teostatakse ka koolide juurde loodud rühmade kaudu, mis alustavad tegevust üks aasta enne lapse kooliastumist, septembrikuust alates. Koolieelikute rühmi võib luua kooli vastutusel ka majavalitsuste juures, kus on võimalik rakendada algklasside õpetajaid või kutsega kasvatajaid. Rühmad käivad koos 1-2 korda kuus, kusjuures iga kokkutulek võiks koosneda 2-3 tegevusest à 20-25 minutit. Samal ajal korraldatakse juhendavaid vestlusi lastevanematele.

Rühmade tööst ei võta osa lapsed, kes käivad lastesias või kellel on kodus võimalused ja tingimused programminõuete täitmiseks.

Laste kooliks ettevalmistamise käigus selgitatakse välja kõnehäiretega lapsed ja suunatakse nad vastavale ravile logopeediapunktidesse. Samuti selgitatakse välja kuulmis- ja nägemispuuetega lapsed ning suunatakse nad vastavale ravile.

Vaimselt arenemise tasemelt tunduvalt mahajäänud lapsed suunatakse psühhoneuroloogia haiglasse dispanseerimisele. Selliseid lapsi ei ole õige koolieelikute rühma tööst kõrvale jätta.

Programmi juhend võetakse aluseks ka lasteasutades koolile ettevalmistamise töö korraldamisel.

Soovitav kirjendus lastevanematele:

1. E.Hie, "Meie laps läheb kooli", Tallinn, 1965.
2. A.Elango, "Kuidas kodu võiks avardada laste silmaringi", Tallinn, 1956.
3. M.Terri, "Kuidas valmistada last ette koolitööks. Ajakiri "Sotsialistlik Põllumajandus", 1967, nr.2 ja nr. 12.
4. K.Indre, "Varsti on jälle 1.september", "Nõukogude Naine" nr.11, 1964.
5. M.Terri, "ABC eelkooliealistele", Tallinn, 1958.
6. M.Terri, "Kaunistame", Tallinn, 1966.
7. E.Lootsar, "Rebime ja lõikame", Tallinn, 1965.
8. E.Lootsar, "Voldime", Tallinn, 1966.
9. A.Mölder, "Noor skulptor", Tallinn, 1961.
10. S.Hanson, "Õpime voolima", Tallinn, 1965.
11. L.Kõlari, "Aastaringe", Tallinn, 1966.
12. M.Ambros, "Laste kasvatamisest arsti pilguga".
13. A.Ambros, O.Hoik, "Varaeealise lapse kehalisest kasvatamisest".
14. Jakovlev, "Lastevanematele lapse kehalisest kasvatamisest".